

DOI: <https://doi.org/10.32782/2524-0072/2022-46-10>

УДК 336.221

МЕХАНІЗМИ ОПОДАТКУВАННЯ В УМОВАХ ЕКОНОМІЧНОЇ ЦИКЛІЧНОСТІ

MECHANISMS OF TAXATION IN THE CONDITIONS OF ECONOMIC CYCLICALITY

Нікітішин Андрій Олександрович

доктор економічних наук, доцент,
Вінницький торговельно-економічний інститут
Державного торговельно-економічного університету
ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-7951-4017>

Шарко Віталій Вікторович

доктор економічних наук, доцент,
Вінницький торговельно-економічний інститут
Державного торговельно-економічного університету
ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-5830-8911>

Поліщук Віктор Миколайович

кандидат географічних наук, доцент,
Комунальний заклад вищої освіти «Вінницька академія безперервної освіти»
ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-2810-2183>

Nikitishin Andriy, Sharko Vitalii

Vinnitsia Institute of Trade and Economics
of State University of Trade and Economics

Polishchuk Viktor

Public Higher Educational Establishment
"Vinnitsia Academy of Continuing Education"

Стаття присвячена розкриттю сутності системи формування та реалізації механізмів оподаткування в умовах економічної циклічності. В умовах економічної циклічності необхідно адаптувати заходи податкового регулювання до макроекономічної динаміки, забезпечивши таким чином позитивний вплив механізмів оподаткування на соціально-економічний розвиток країни. Важливим є розкриття економічної сутності податкового регулювання, спрямованого на забезпечення найбільш оптимальних співвідношень між відповідними елементами податкової архітектури. Постає необхідність удосконалення системи формування та реалізації механізмів оподаткування в умовах економічної циклічності, положень щодо зміцнення податкової та бюджетної безпеки держави як інструменту забезпечення сталого розвитку країни, методологічних засад оцінки ефективності бюджетно-податкової політики в умовах економічних перетворень.

Ключові слова: податок, оподаткування, податкова політика, податкове регулювання, економічна циклічність.

The article is devoted to the disclosure of the essence of the system of formation and implementation of taxation mechanisms in the conditions of economic cyclicity. In the conditions of economic cyclicity, it is necessary to adapt tax regulation measures to macroeconomic dynamics, thus ensuring the positive impact of taxation mechanisms on the socio-economic development of the country. It is important to disclose the economic essence of tax regulation aimed at ensuring the most optimal relationship between the relevant elements of tax architecture. There is a need to improve the system of formation and implementation of taxation mechanisms in the conditions of economic cyclicity, provisions for strengthening the tax and budget security of the state as a tool for ensuring sustainable development of the country, methodological principles for assessing the effectiveness of fiscal policy in the conditions of economic transformation. Modern tax policy is an important mechanism in the system of regulation of economic cycles. The use of this institutional mechanism ensures the adequacy and effectiveness of tax regulation measures to both internal and external changes in the social and economic environment, thus balancing the socio-economic development of the country. The object of tax regulation is economic and social relations, and the formation and

development of tax relations takes place under their influence. It is important to increase the level of adaptation of taxation mechanisms to economic cyclicity, institutional transformations of the financial system, exogenous and endogenous economic environment. In the context of economic transformations, in order to increase the efficiency and effectiveness of tax regulation, an important task is the transition from the situational nature of its implementation (prompt response to changes in the macroeconomic situation) to the perspective (taking into account the cyclical nature of the socio-economic development of the country).

Keywords: tax, taxation, tax policy, tax regulation, economic cyclicity.

Постановки проблеми. В умовах економічних перетворень важливим є вдосконалення податкових інституційних механізмів в рамках державної податкової політики для забезпечення: економічного розвитку, шляхом зміни податкового навантаження, регулюючи таким чином сектори економіки, приватні та державні інвестиції, співвідношення між витратами, заощадженнями, доходами; адаптації фінансової політики до циклічних коливань, шляхом зниження податків під час спаду і депресії та підвищення у фазі буму, досягаючи таким чином макроекономічної стабілізації; повної зайнятості населення, через зміну ставок податків, регулюючи ефективний попит на товари і послуги; зменшення нерівності в доходах, шляхом оподаткування заможних платників податків більш високими ставками податків за прогресивної системи, запровадження майнових податків, регулюючи майнове розшарування в суспільстві; стабільність цін на товари та послуги шляхом впливу на інфляцію, регулюючи розмір прямого та непрямого оподаткування.

Аналіз останніх досліджень і публікацій.

Актуальним питанням розробки та реалізації податкової політики, посиленню рівня її ефективності в умовах економічної циклічності присвячені праці вітчизняних вчених: Т. Канєвої [1; 3], Л. Лисяк [7], І. Лук'яненко [5], А. Мазаракі [1], В. Макогон [6], М. Пасічного [3], І. Чугунова [1; 3; 4] та інших.

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. Разом з тим значний поштовх до інституційних реформ податкових систем в країнах з розвинутою та трансформаційною економікою надають глобальні фінансові кризи, а тому доцільним є посилення впливу податкового регулювання на розвиток економіки в умовах економічної циклічності.

Формулювання цілей статті (постановка завдання). Метою даної статті є розкриття економічної сутності системи формування та реалізації механізмів оподаткування в умовах економічної циклічності.

Виклад основного матеріалу дослідження. Економічний цикл – це період між

двома падіннями обсягів національного виробництва (період між двома кризами). В залежності від економічної кон'юнктури податкове регулювання може бути складовою стимулюючої чи обмежувальної фінансової політики, а залежно від впливу податкових інструментів – дискреційної (одномоментної) чи недискреційної (автоматичної).

У вітчизняній податковій системі необхідно розвивати механізми впливу на економічну циклічність за рахунок підвищення дієвості автоматичних (вмонтованих) стабілізаторів – запровадження малопрогресивної системи оподаткування особистих доходів фізичних осіб. Інститут податкового регулювання повинен бути вагомим інструментом досягнення і підтримки макроекономічної стабільності. Поряд із дією автоматичних стабілізаторів необхідно активно застосовувати можливості дискреційної фінансової політики, в рамках якої важливо використовувати інструменти і механізми податкового регулювання для пом'якшення економічних спадів та відновлення економічного зростання. Підвищення дієвості використання механізмів податкового регулювання дозволить зменшити коливання економічного циклу, забезпечити більш високі темпи економічного зростання.

Сучасним податкам притаманний значний мультиплікаційний ефект, що обґрунтовує необхідність їх активного використання в умовах економічної циклічності [1; 4]. Такий ефект дозволяє, за рахунок їх зменшення на певну величину, збільшити ВВП на ще більшу величину. Враховуючи теорію бізнес-циклів, можливо визначити тип податкового регулювання доходів Зведеного бюджету України в залежності від фази економічного циклу:

– контрциклічне – характеризується збільшенням реальних податкових надходжень (проциклічна змінна) у фазі поживлення і підйому; зниженням у фазі спаду: досліджується проциклічна зміна позитивно корелює із динамікою економічного циклу;

– проциклічне – реальні податкові надходження збільшуються у фазі спаду; знижуються у фазі поживлення і підйому: досліджу-

вана проциклічна зміна негативно корелює із динамікою економічного циклу;

– ациклічне – реальні податкові надходження не мають циклічного характеру, їх розмір не пов'язаний з фазами циклу: досліджувана проциклічна зміна не корелює із динамікою економічного циклу.

Циклічність розвитку економіки потребує використання збалансованого підходу до застосування інструментів податкового регулювання для зменшення глибини економічного спаду та сприяння відновленню економічного зростання, що дозволить забезпечити стійку і збалансовану фінансову основу соціально-економічного розвитку країни. Доцільно реалізовувати податкову політику, виходячи із макроекономічної динаміки. При цьому необхідно враховувати, що для контрциклічного типу податкового регулювання, визначеного за критерієм економічного циклу, є характерна односпрямованість змін визначального макроекономічного показника – реального ВВП та залежного макроекономічного показника – реальних податкових надходжень Зведеного бюджету України, а для проциклічного – різноспрямованість їх змін. Потрібно зазначити, що контрциклічний тип податкового регулювання має значну спроможність до формування фіскального простору у фазі підйому та незначну у фазі спаду (табл. 1).

Важливим є забезпечення оптимальних інституційно-динамічних співвідношень між обсягами реального ВВП країни та податковими надходженнями бюджету країни, за рахунок проведення відповідного типу податкового регулювання в умовах економічної циклічності, що ґрунтуються на методі елімінування.

Формування та реалізація механізмів оподаткування, в умовах економічної циклічності, має враховувати та бути відповідною фазам

економічного циклу, макроекономічній динаміці. Важливим є забезпечення оптимальних співвідношень податкового навантаження на макроекономічному рівні з показниками економічного розвитку країни з урахуванням елімінування цінового фактору. Заходи податкового регулювання мають стати вагомою складовою акомодативної політики, направленої на пом'якшення та мінімізацію негативних впливів та наслідків економічних шоків. Необхідно регулювати співвідношення між автоматичною і дискреційною фіскальною політикою, через механізм реалізації акомодативної податкової політики в Україні, зокрема, шляхом забезпечення підвищення його адаптаційної ролі в соціально-економічній стабілізації через зміну (загальнодержавних податків і зборів) та коригування (місцевих податків і зборів) формальних норм регулювання при здійсненні експансіоністських (стимулюючих) заходів на засадах комплементарності, що дозволить забезпечити пом'якшення та нейтралізацію негативних наслідків екзогенних шоків, пов'язаних із уповільненням світового економічного зростання та несприятливою кон'юктурою на світових товарних ринках, а також конвергенційних шоків (у сфері курсоутворення, ціноутворення, зайнятості, торгівлі, енергетики) [2].

Нейтралізаційна (акомодативна) політика (англ. «accomodating policy») – це економічна політика, яку цілеспрямовано здійснює уряд, маючи на меті пом'якшити негативний вплив наслідків збурень в національній економіці. Вона спрямована на пом'якшення наслідків економічних шоків, мінімізацію їх негативних впливів. Податкове регулювання має бути вагомою складовою економічної політики, спрямованої на пом'якшення негативних наслідків шоків зовнішнього та внутрішнього характеру в економіці, послабляючи їх вплив

Таблиця 1

Типи податкового регулювання за критерієм економічного циклу

Тип податкового регулювання	Визначальний макроекономічний показник	Залежний макроекономічний показник	Характер зміни	Спроможність до формування фіскального простору
Контрциклічне	Реальний ВВП	Реальні податкові надходження	Односпрямована динаміка	Значна у фазі підйому / незначна у фазі спаду
Проциклічне			Різноспрямована динаміка	Незначна у фазі підйому / незначна у фазі спаду

Джерело: розроблено автором

на загальноекономічну динаміку, а також платників податків і зборів [3]. Реалізація акумуляційної моделі оподаткування, як складової дискреційної фіскальної політики, має забезпечувати адаптацію платників податків і зборів до циклічності в соціально-економічному розвитку за рахунок наступних заходів, механізмів та інструментів податкового регулювання:

- збільшення обігових коштів юридичних осіб: тимчасове зниження ставки ПДВ, прискорення повернення відшкодування з ПДВ, зменшення ставки податку на прибуток підприємств та звільнення від його сплати, прискорена амортизація, пільги по податку на нерухоме майно, розстрочення та відстрочення податкових зобов'язань;

- підтримки пріоритетних галузей економіки: цільові галузеві податкові пільги, пільгове оподаткування продукції, податкові кредити на НДДКР, тимчасові податкові та митні пільги;

- підтримки малого та середнього бізнесу: зниження податків і зборів, звільнення від оподаткування, покращення податкового адміністрування, зниження ставки податку на капіталізований прибуток, податкові канікули, податковий кредит, знижена ставка податку на прибуток при реінвестуванні прибутку, інвестиційний податковий кредит;

- підтримки фізичних осіб: зниження ставки ПДВ, розширення переліку податкових знижок з ПДФО, збільшення розміру податкової соціальної пільги та підвищення граничного розміру доходів, який надає право на її отримання;

- стимулювання зовнішньої торгівлі: зниження експортних мит, податкові пільги для експортерів, зниження адміністративних бар'єрів.

Пом'якшення економічного спаду, економічна стабілізація та відновлення економічного зростання потребуватиме регулювання загальнодержавних та місцевих податків і зборів, механізмів їх адміністрування на засадах комплементарності при збільшенні ролі економічної та соціальної функцій оподаткування та зменшенні – фіскальної, що дозволить за рахунок компенсаторів забезпечити бюджетну стабілізацію, збереження та розширення фіскального простору.

У силу впливу на економічні процеси, враховуючи кількість платників податків і зборів, найширшу базу та об'єкти оподаткування, найбільший регулюючий потенціал в процесі реалізації дискреційної фіскальної політики,

мають загальнодержавні податки та збори. Маючи на меті залагоджування циклічних коливань, необхідно застосовувати в якості основних інструментів антикризових заходів – ПДВ, ПДФО та податок на прибуток, акцизний податок, а допоміжних – місцеві податки та збори (податок на майно, єдиний податок).

Підвищення дієвості використання загальнодержавних податків і зборів, як інструментів дискреційної фіскальної політики, потребуватиме більш активного їх регулювання через зміни формальних норм, закріплених у Податковому кодексі України, а місцевих податків і зборів – їх коригування в закріплених податковим законодавством межах. При плануванні та забезпеченні податкових надходжень державного і місцевих бюджетів країни необхідно враховувати щільність зв'язку між проциклічними змінними, які є об'єктами оподаткування та визначають базу оподаткування податками і зборами та циклічними коливаннями.

Проведення виваженого податкового регулювання при формуванні та реалізації механізмів оподаткування в умовах економічної циклічності дозволить пом'якшити негативні наслідки спаду та рецесії для платників податків і зборів, зменшити їх глибину та тривалість, сприятиме відновленню економічного зростання та забезпеченню соціальної стабільності в країні.

Висновки і перспективи подальших досліджень. Система податкового регулювання ґрунтується на сукупності фінансово-економічних взаємовідносин щодо формування дохідної частини бюджету країни та здійснює відповідний вплив на динаміку економічних та соціальних процесів. Важливим є підвищення рівня адаптації механізмів оподаткування до економічної циклічності, інституційних перетворень фінансової системи, екзогенного та ендогенного економічного середовища.

З метою підвищення ефективності впливу податкового регулювання на коливання економічного циклу, необхідно поєднувати автоматичну (недискреційну) фіскальну політику та її інструменти із дискреційною. У фазі спаду та рецесії доцільно застосовувати і розвивати адаптивні механізми податкового регулювання, зменшувати роль фіскальної функції оподаткування на користь економічної та соціальної, у фазі економічного піднесення – підвищувати роль фіскальної функції оподаткування для скорочення державного боргу та вилучення надлишку доходів еко-

номічних агентів, упереджуючи таким чином перегрів економіки.

Важливим є недопущення в асиметричності в податковій політиці у відповідь на коливання ВВП у різних фазах економічного

циклу, що дозволить не допустити її негативного впливу на стимули відновлення економічного зростання у фазі депресії та підйому, зменшити ризики перегріву економіки у фазі піднесення.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Чугунов І. Я., Канєва Т. В. Державне фінансове регулювання економічних перетворень. [Монографія] / За заг. ред. А. А. Мазаракі. Київ : Київський національний торговельно-економічний університет, 2015. 376 с.
2. Нікітшин А. О. Податкова політика в умовах економічних перетворень : монографія. Київ : Київ. нац. торг.-екон. ун-т, 2019. 480 с.
3. Budget policy of social development. Chugunov I., Kaneva T., Pasichnyi M. et. al. General editorship Chugunov I. Scientific Route. Tallinn, Estonia. 2018. 348 p.
4. Чугунов І. Я. Бюджетний механізм регулювання економічного розвитку : моногр. Київ : НІОС, 2003. 488 с.
5. Лук'яненко І. Г. Моделювання впливу змін фіскальної політики на економіку України. *Бізнес Інформ*. 2012. № 4. С. 201–204.
6. Макогон В. Д. Бюджетна стратегія держави : монографія. Київ : Київ. нац. торг.-екон. ун-т, 2018. 364 с.
7. Бюджетна складова реалізації домінантних напрямів суспільного розвитку: монографія / за ред. Л. В. Лисяк. Дніпропетровськ : ДДФА, 2015. 396 с.

REFERENCES:

1. Chuhunov I. Ia., Kanieva T. V. (2015). Derzhavne finansove rehuliuвання ekonomichnykh peretvoren [Monohrafiia] / Za zah. red. A. A. Mazaraki. Kyiv: Kyivskiy natsionalnyi torhovelno-ekonomichnyi universytet, 376 p. [in Ukrainian]
2. Nikitishyn A. O. (2019). Podatkova polityka v umovah ekonomichnyh peretvoren' [Tax policy in the context of economic transformation]. Kyiv: Kyiv. nac. torh.-ekon. un-t. [in Ukrainian]
3. Chugunov I., Kaneva T., Pasichnyi M. et al. Budget policy of social development (2018). Chugunov I. (Ed.). Scientific Route. Tallinn, Estonia.
4. Chuhunov I. Ya. (2003). Biudzhetni mekhanizm rehuliuвання ekonomichnoho rozvytku: monohr. [Budgetary mechanism of regulation of economic growth]. Kyiv: NIOS, 488 p. [in Ukrainian]
5. Lukianenko I. H. (2012). Modeliuвання vplyvu zmin fiskalnoi polityky na ekonomiku Ukrainy [Modeling the impact of changes in fiscal policy on the economy of Ukraine]. *Bizness Inform – Business Inform*, 4. 201–204. [in Ukrainian]
6. Makohon, V. D. (2018). Biudzhetna stratehiia derzhavy [Budget strategy of the state]. Kyiv. nats. torh.-ekon. un-t. Kyiv, 364 p. [in Ukrainian]
7. Lysyak L. V. (2015). Byudzhetna skladova realizatsiyi dominantnykh napryamiv suspilnoho rozvytku: monohrafiya [Budget component of realization of dominant areas of social development]. Dnipropetrovsk: DDFa, 396 p. [in Ukrainian]